

КОНФЛІКТ КОНЦЕПЦІЇ УТИЛІТАРИЗМУ І ПРАВОВИХ РЕАЛІЙ МИНУЛОГО ТА СЬОГОДЕННЯ

Є. Є. Звонков

аспірант Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

Не можна заперечувати, що більшість філософських учень і концепцій мали своєю метою пояснити, як повинно функціонувати ідеальне суспільство: догми, ідеали, мораль та ін. – усі ці виміри бралися до уваги у кожному із таких концептів. Одні вчення мали велике практичне значення та змінювали уми людей свого часу, інші змальовували утопічні мрії про ідеальне суспільство, яке ніколи не буде існувати. Особливий інтерес представляють концепції та учення, які мають неопосередкований вплив і сьогодні. Однією із найбільш значимих концепцій, яка була сформована виходячи із бажання людини отримати максимальну насолоду – «моральний гедонізм». Ця концепція мала значний вплив на деякі сфери життя і велику кількість прибічників (і опонентів також). Хоча це вчення покликано принести суспільству благо та захищати його, воно все ж таки вступає в конфронтацію з реальними юри-

дичними нормами і принципами права сьогодення.

Як нам відомо, учення або концепцію утилітаризму вперше сформував та описав у своїх працях англійський філософ та юрист Джеремі Бентам. Він формує своє вчення, базуючись на трьох основних концептах: вчення про біль та насолоду, гедонізм та концепт найбільшого блага для людини і суспільства. Дж. Бентам відкриває свою роботу із пояснення принципу корисності (the principle of utility): «Сама природа помістила людство під управління двох суверенних категорій: болю та насолоди. Принцип корисності – це принцип, при якому будь-яка дія має бути оцінена, залежно від того, чи вона спрямована на підвищення чи зменшення щастя (насолоди) однієї із сторін. Причому це стосується не тільки індивіда, а й кожного структурного елемента у суспільстві, зокрема, державного управління» [1].

Дж. Бентам робить логічний висновок, що будь-яка людина або член суспільства буде намагатися збільшити користь (насолоду) своїх дій, намагаючись зменшити можливий біль. Тобто людина буде приймати оптимальні рішення для себе, і ці рішення в ідеалі повинні бути продиктовані мораллю кожного індивіда. Щодо груп людей Дж. Бентам керується принципом «The greatest good, for the greatest numbers» – найбільше благо для найбільшої кількості людей. Утилітаризм може нехтувати правами одного чи декількох індивідів, поки права більшості групи будуть збережені. Тобто утилітаризм спрямований на пошук оптимальних рішень при мінімальних втратах, в яких буде максимально користі і мінімально недоліків. Утилітаризм неможливо розглядати без його особливостей – тобто керівних догм, на яких базується це вчення.

Перша особливість – це є так званий «consequentialism» – принцип послідовності або принцип наслідку. Він вбачає, що при будь-якому виборі (дій, рішень, правил) судять з наслідків тих дій, рішень, наслідків. Ця концепція робить наголос на тому, що важливими є не сама моральна сторона або наслідок однієї дії, а кінцевий результат. Кожен індивід, або група осіб повинна це розуміти. Кінцевий результат або наслідок важливіший, ніж одна конкретна дія чи фаза, навіть якщо вона порушує моральні норми, задля здобуття добробуту у майбутньому. Опоненти утилітаризму вважають, що це одне із найслабших аспектів свого вчення, оскільки особа може не передбачити наслідки своїх дій, не мати відповідної інформації щодо можливих наслідків чи просто не зможе переступити через свої норми моралі. Класичний приклад: під час Першої світової війни боєць французької армії ніяк не міг знати, що він своїм рішенням не знищить бійця німецької армії Адольфа Гітлера зберіг життя людині, яка розв'яже ще одну світову війну.

Друга особливість – усі дії повинні бути спрямовані на збільшення добробуту людей і конкретної особи. При цьому концепція часто уникає таких конфліктів, як здійснення прав та обов'язків інших людей. Поєднання принципу збільшення добробуту та принципу послідовності (наслідку) призводить до того, що будь-який вибір або дія оцінюються з точки зору добробуту, яку він приніс. Наприклад, за будь-яким вчинком судять за наслідками, до яких він призвів, а про наслідки судять по тій користі, яку вони принесли.

Третя особливість утилітарної концепції є своєрідна «сума елементів», згідно з якою добробут окремих індивідів просто складається з метою визначення їх сумарного добробуту, при цьому

не важливо, як ця сума розподілена серед індивідів [2].

Головним конфліктом і парадоксом цього вчення є те, що один конкретний індивід можливо нічого не вартує для суспільства, якщо це корисно для інтересів більшості. Вчення, яке покликане «зменшити страждання» людини, не заперечує, що права цієї людини можна порушити і навіть вбити її, якщо це є корисним для більшості. Ця особа не буде засуджена, тому що вона скоїла злочин – просто її засудження вигідно і принесе користь більшості. Такий концепт дуже сильно відрізняється від сучасного уявлення про права людини і концепт судочинства.

Джеремі Бентам (а далі і Джон Стюарт Міл) оперують поняттям відносності корисності тих чи інших благ та страждань для індивіда та суспільства. Більше того, Дж. Бентам вважає, що за злочини, які не мають значної шкоди для суспільства або які заподіяли більше користі, ніж шкоди, індивіда можна не засуджувати. Дуже спірне рішення – керуватися такими догмами в юриспруденції. Можливо, що для свого часу такий підхід був інноваційний – він закликав до зміни застарілої системи правосуддя в Англії, де судочинство кінця 18 ст. було жорстким і не визнавалося справедливим більшістю населення, зокрема фермерами та робочими у майстернях та на фабриках. Зміни були потрібні, це заперечити неможливо. Але право, яке повністю базується на суб'єктивних поняттях і оціночних принципах, які не мають реального юридичного віддзеркалення, є утопічним, а не правом в дії. Дж. Бентам, аргументуючи свою точку зору щодо імплементації утилітаризму у правотворчість, наводить такий приклад:

Бідняк, щоби врятуватися від голоду, краде у заможної людини хлібину. Ця дія врятує бідняка від скрути та, можливо, голодної смерті.

Дж. Бентам вбачає, що благо, яке отримав злочинець, принесло йому найбільшу користь, в той час страждання, які зазнав постраждалий, незначні або відсутні. І тому злочинець має бути виправданий і вільний від кримінального переслідування [3].

Наводячи цей абстрактний ідеалізований приклад, Дж. Бентам намагається створити підґрунтя для виправдання або ідеалізації утилітаризму. Вчення, яке захищає бідних і дає бій несправедливим нормам. Якщо скрупульозніше проаналізувати цю догму, з точки зору юриспруденції, то можна зробити висновок, що, якщо злочин не завдав значної шкоди, а користь від цього злочину була значною, то подібний злочин слід ігнорувати. Ідея сама по собі заслуговує на увагу, і сучасне кримінальне право відрізняє злочини і проступки, це все так. Втім, ця догма іде далі, за рамки юриспруденції. Візьмо для прикладу менш абстрактний і менш ідеалізований приклад:

Громадянин відмовляється сплачувати гроші банку, в якому йому надали кредит, мотивуючи своє рішення тим, що в нього нема вільних грошей, він має годувати свою сім'ю. Якщо він буде змушений виплатити цю суму банку, в нього не залишиться ніяких грошей для нормального життя – банк нічого не втратить, якщо він протягом одного року не буде виконувати свої зобов'язання по кредитному договору.

Якщо розглянути цей приклад під призмою утилітаризму, то громадянин правий. Якщо він стане повертати гроші, це спричинить йому багато страждань, коли банк отримає порівняно невелику користь (задоволення) від отриманих грошей. Тобто для того, щоби уникнути заподіяння великої кількості страждань, заради невеликої насолоди, ця особа може не виконувати свої обов'язки. Утилітаризм не бере до уваги на-

слідки такої дії – коли, наприклад 100 людей, відмовиться сплачувати гроші за кредитним зобов'язаннями. А це вже буде свідчити про інші реалії соціальної дійсності [4].

Аналізуючи вищевказані приклади, можемо визначити fronti конфронтації сучасної правової системи і принципу утилітаризму.

Утилітаризм нехтує правами індивіда, хоча має метою збільшити його добробут. Законодавство будь-якої цивілізованої країни сьогодні гарантує захист кожної конкретної людини.

Терміни (категорії) «біль», «благополуччя», «добробут» не є юридичними категоріями, Неможливо забезпечити регламентацію та захист цих оціночно-суб'єктивних категорій на законодавчому рівні.

Правова система спрямована на гармонізацію суспільних відносин. Втім, на нашу думку, утилітаризм вносить хаос до такої системи. Демократичне суспільство не може керуватися хаотичними нормами, які можуть прямо порушувати права і свободи людини.

Також серед опонентів утилітаризму є група дослідників, які наполягають на тому факті, що ідеї прибічників означених поглядів несправедливі – утилітаризм виправдовує порушення прав людини або людей, коли це може принести користь для більшості. Безумовно, невинну особу не можна карати – особливо коли ти розумієш, що ця особа невинна. Зазвичай, тенденція звинувачувати та переслідувати невинуватих людей для тих чи інших цілей притаманна тоталітарним режимам. Сумнозвісний термін «цап відбувайло» відомий багатьом – коли відповідальність за усі незгоди та невдачі покладаються на одного індивіда чи групу осіб. Таке рішення не може

бути ідеальним, тому що, зазвичай, такий режим очікує знищення, атакож відповідальність за свої злочини. Наведемо ще один класичний приклад утилітарного підходу до вирішення проблем:

У невеликому містечку було здійснено особливо тяжкий злочин. В результаті цього почалися протести і бійки в місті, із використанням насилля. Поліція не може знайти насилця і, можливо, вивести вилрок невинній людині. Ця дія заспокоїть місто, дасть поліції можливість провести розслідування. Якщо відпустити на волю цю людину, настане ще більше протестів, що може призвести до ескалації конфлікту і нових поранених [5].

Звісно, концепція однієї жертви, заради спасіння багатьох, досить поміркована, до певної міри. Подібні випадки були в історії людства багато разів і, на жаль, будуть в майбутньому. Але така концепція однієї жертви заради спасіння багатьох дуже спірна.

З етичної точки зору, існує два критерії виправдання «застосування» жертви: чи є ця жертва добровільною, і чи були використані усі можливі інші шляхи вирішення проблеми? Безумовно, відповідь «ні». Тобто, з точки зору етики, ця дія аморальна і неетична.

З юридичної точки зору, суддя виступає злочинцем – він скоїв злочин, засуджуючи людину, яка злочин не скоїла. Ні одна сучасна правова країна не дає право засуджувати завідомо невинних людей. Тобто ця дія – ще один особливо тяжкий злочин у прикладному ілюстративному містечку. Крім того: чи є така дія справедливою у юридичному контексті?

Для детермінації справедливості/несправедливості такої дії, звернемося до найдавніших учень

Арістотеля. Арістотель зазначав, що норма права буде справедливою тоді, коли:

необхідність наявності такої норми визнається більшістю громадян поліса.

Така норма відповідає уявленню про моральну цінність, більшістю громадян поліса.

Порушення двох пунктів можливо, коли норма, необхідна для захисту поліса від зовнішніх ворогів, і необхідність такої норми на тому чи іншому рівні приймається громадянами поліса.

Зрозуміло, що по всіх пунктах – негативна відповідь. Навряд чи жителі цього містечка хотіли, щоб правосуддя карало невинних людей замість злочинців.

Як уявляється, концепція утилітаризму не має ніякого сенсу та практичного значення для правотворчості сьогодні. В сучасних реаліях суттєво змінюються відносини «держава-особа» і держава не має на меті пізнати більший рівень свободи одній частині суспільства порівняно з іншою. Демократична держава зацікавлена надати певний рівень свободи всім членам суспільства і всім громадянам. Сучасні принципи права вбачають неможливим керуватися принципами утилітаризму, порушувати інтереси певних людей заради благополуччя більшості. Будь-яка людина повинна бути юридично захищена і в разі необхідності нести відповідальність за свої дії – це мета і правової науки, і юридичної практики.

Утилітаризм не визнаний в сучасній юриспруденції, і це виправдано, але зайняв його певну нішу в економіці та маркетингу. Бажання зробити оптимально якісний товар для найбільшого числа споживачів стало практичним втіленням утилітаризму у двадцятому та дев'ятнадцятому століттях. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Bentham, Jeremy (January 2009). An Introduction to the Principles of Morals and Legislation (Dover Philosophical Classics). Dover Publications.
2. Bentham, Jeremy (2001). The Works of Jeremy Bentham: Published under the Superintendence of His Executor, John Bowring. 1. Adamant Media Corporation.
3. Mill, John Stuart (1998). Crisp, Roger, ed. Utilitarianism. Oxford University Press.
4. McCloskey, H. J. (October 1957). «An Examination of Restricted Utilitarianism». Philosophical Review.
5. «What's wrong with utilitarianism? Utility and Justice» by Michael Austin PhD. Видавництво Psychology Today [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psychologytoday.com
6. Електронний підручник: «Етика – поглиблений курс», розділ «визначення та класичні зразки утилітаризму» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://stud.com.ua/4660/etika_ta_estetika

КОНФЛІКТ КОНЦЕПЦІЇ УТИЛІТАРИЗМУ І ПРАВОВИХ РЕАЛІЙ МИНУЛОГО ТА СЬОГОДЕННЯ

Є. Є. Звонков

Стаття присвячена аналізу ідей концепції утилітаризму для регулювання суспільних відносин. Автор намагається показати конфлікт цих ідей із правовими реаліями сьогодення.

Ключові слова: утилітаризм, добробут, користь, сучасне право, етичний аспект.

Стаття надійшла до редакції: 17.01.2019.

CONFLICT OF THE CONCEPT OF UTILITARIANISM AND THE LEGAL REALITIES OF THE PAST AND PRESENT

E. E. Zvonkov

The article analyzes the ideas of the utilitarian concept for the regulation of public affairs. The author manages to show the conflict of these ideas with the modern legislative realities.

Keywords: utilitarianism, welfare, profit, modern law, the ethical approach.

Received: 17.01.2019.